

EL CAMÍ. SETMANARI VALENCIANISTA CIUTAT DE VALÈNCIA (1932-1934)

MAVI DOLÇ I GASTALDO

La història d'*El Camí* és part de la història del valencianisme a la dècada dels trenta a València. *El Camí* fou la plataforma político-periòdica no satírica més important fins a la Guerra Civil al País Valencià.

El Camí va ser un gran setmanari polític. Al llarg de dos anys va aconseguir recollir les opinions dels valencianistes més prestigiosos i va ser capaç d'influir en l'opinió general dels més de tres mil subscriptors amb què comptava. *El camí* aparegué el 5 de març de 1932 i en total va traure 133 números.¹ N'hauria pogut traure molt més si no hagués estat per la repressió del 6 d'octubre de 1934, com a conseqüència d'un enfrontament entre el Govern i els periòdics.

L'impulsor d'*El Camí* va ser Joaquim Reig, que era un dels caps destacats de l'economia valenciana. Dretà, burgès i líder de la Unió Valencianista, va posar en marxa *El Camí* amb els mitjans econòmics propis. L'editor en fou Adolf Pizcueta, valencianista d'esquerres, promotor de l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR), que s'apartava cada vegada més de l'activitat política de partit i dirigia les seues forces a activitats cívico-culturals. A l'editorial del primer número, *El Camí* fa una declaració de principis:

EL CAMÍ vol ser el portaveu de l'ideal valencianista; vol reflectir el pensar i el sentir dels hòmens conscients, fills de les nostres terres des del Cenia fins Oriola, vol ser la expressió de la nostra cultura, per que creu que els pobles es retroben quan se orienten cap a l'esperit. («Salutació». *El Camí*, núm. 1, 5-3-1932.)

L'essencialisme va ser una de les característiques que més destaquen en els editorials. No podia ser d'altra manera, ja que el valencianisme necessitava convèncer encara una societat valenciana subordinada que

1. Segons alguns autors n'hi van haver 134, però només n'he trobat 133 i dubte molt que en foren més, perquè eren només 133 els que conservà Pizcueta, l'editor, en la seua biblioteca.

s'autodiava. El setmanari era una veu de denúncia davant la situació marginal que el valencianisme ocupava en la societat valenciana. «Tant en l'antiga política com en la nova, anem a remolc de Madrid». I lingüísticament, intentava fer entendre a la societat valenciana la importància de la llengua en l'ús públic.

Tot i que hi figurà com a director Joaquim Reig, en realitat va ser dirigit per un consell constituït a més a més per Adolf Pizcueta, Pasqual Asins i Francesc Caballero. I entre els col·laboradors més notables, hi trobem els germans Martínez Ferrando, Carles Salvador, Eduard Ranch, Emili Gómez Nadal, Francesc Bosch i Morata, Manuel Sanchis Guarnier, Antoni Igual i Úbeda, i Robert Moròder.

Amb aquest setmanari aconseguiren aproximar diverses tendències valencianistes, cosa que els consolidà i els assegurà un cert èxit. La intenció primera d'*El Camí* era representar el moviment valencianista en la gran campanya per a la consecució d'un estatut d'autonomia digne, per la unitat ortogràfica i pel redreçament del País Valencià. Vegem, doncs, amb quines paraules inicien aquesta drecera:

Per la heterogènia procedència dels elements que l'integren, EL CAMÍ, serà un periòdic amplament acollidor i respectuós amb totes les opinions. Deslligat de tota mena de compromisos de partit o de grup, sols aspira a representar, en la seua varietat de matisos, el moviment valencianista. El compliment de este propòsit, suposa per part de tots els que realisem, un sentit delicat de la convivència que no ha de consistir precisament en sacrificar les pròpies conviccions, sinó en manifestar-les de manera que no ferixquen al que no partcipe d'elles. («Salutació», *El Camí*, núm. 1, 5-3-1932.)

Contingut

El setmanari eixia cada dissabte i al llarg de sis pàgines resumia els aspectes més importants de la setmana, aspectes d'actualitat local, estatal i estrangera. S'hi publicava articles d'opinió de persones significatives en el món polític valencià i també estudis de política, economia, crítiques literàries i d'espectacles i esports.

La distribució era aproximadament com segueix: la primera plana, d'opinió sobre qüestions de política estatal o valenciana i de vegades internacional; la segona amb dues seccions més o menys fixes, «Fent camí», que tractava de qüestions relacionades amb el valencianisme, i «Llegint periòdics», on es recollien algunes informacions d'interès nacionalista aparegudes en altres publicacions; la tercera plana es dedicava gairebé monogràficament a la història i cultura tradicional valenciana amb un apartat de lletres; la quarta contenia la crítica cinematogràfica, també amb les

lliçons gramaticals de Carles Salvador i algun article doctrinari; la cinquena amb una secció assagística d'Enric Soler i Godes, «Punts de seny», — encara que fluctuava molt l'aparició d'aquesta secció— crítica teatral i convocatòries; la sisena i última portava articles de fons, notes internacionals, sobretot relacionades amb estats minoritaris i minoritzats i, curiosament, era en aquesta pàgina on apareixien, gairebé fins al final de la seua publicació, el número d'ordre del setmanari, la data i el preu.

Opcions ideològiques

El setmanari és una publicació que encara concep la premsa com a òrgan i no com a eina informativa.

Com a periòdic pluralista, però valencianista, publicava articles normalment signats. Quina era, doncs, l'opinió de la redacció? Podríem dir que era tan plural com la diversitat d'opinions que s'hi recollien. El setmanari era portaveu tant del valencianisme o del nacionalisme valencianista com del pancatalanisme:

Fent-se càrrec de la realitat, estem lluny del nacionalisme tancat, del «nosaltres sols», convençuts de la convenient col·laboració de tots els pobles sense manca de les llibertats que a cadascú corresponen; però estem més lluny encara del *regionalismo bien entendido*, amb quina manifestació s'amaga la ignorància més completa de lo que diuen que entenen be, o lo que és pitjor, un descarat afà de mangonejar l'administració amb molt de *interès*. Este és el punt flac dels del *regionalismo bien entendido*; per a ells, no ja més regionalisme que l'econòmic. (Bosch Morata, «Nova estructuració», *El camí*, núm. 1, 5-3-1932.)

Per a *El Camí*, València i el País Valencià sencer estava en situació d'esclavatge respecte al centralisme. La lluita d'*El Camí* era per deslliurar-se'n amb la consecució d'un govern autònom. Aquesta lluita, a més a més de l'aspecte polític, d'intervenció en els estaments valencians, tenia un altre front, el social. Calia estimular l'ús de la llengua catalana oral i escrita, calia també una caixa bancària valencianista, calia resoldre els problemes amb Castelló i Alacant —aquest va ser un dels principals esculls que la política valencianista intentà solucionar—, calia eixir als pobles, conèixer-ne els problemes, parlar-ne, fomentar l'ensenyament de la llengua a les escoles, aconseguir diaris en català, etc. Per tant, el projecte d'*El Camí* anava molt més enllà de la creació d'un òrgan d'opinió valencianista. El plantejament era molt ampli: bastir una cultura nacional valenciana. Hi havia un programa i una finalitat ben marcada, en la qual coincidien tots els valencianistes, els de dretes i esquerres. *El Camí* va ser, doncs, promotor i impulsor de diverses iniciatives político-culturals en el terreny del nacionalisme.

De l'ideari d'*El Camí* volem destacar aquest punts:

- a) *Nacionalisme reivindicatiu i d'actuació.*
- b) *Projecte de redreçament ortogràfic.*
- c) *Estimulació per a la creació d'espais comunicatius en català.*

Aquest projectes són molt semblants als de la premsa renaixentista del Principat a principi de segle. Com que al País Valencià la politització de la Renaixença va fracassar en el seu moment, durant la Segona República calia partir encara d'aquests pressupòsits superats del tot al Principat. En aquest sentit podem considerar els redactors d'*El Camí* com a postre-naixentistes.²

a) *El Camí* va aconseguir que totes les tendències polítiques que hi havia a València prenguessen part en la lluita per un estatut d'autonomia. Mentre que els blasquistes perdien l'hegemonia a València, el poder del valencianisme augmentava a poc a poc i molts antinacionalistes van haver de canviar de tàctica per no veure's arraconats.

A *El Camí* la unitat lingüística, no pas política, dels Països Catalans era proclamada als quatre vents. Al número 9, del 30 d'abril de 1932, van publicar en primera plana un petit mapa dels Països Catalans, donant a conèixer dades sobre l'extensió lingüística del català. Si bé no s'amagaren mai de la denominació *llengua catalana*, continuaren utilitzant el terme *llengua valenciana*. Es manifestaven, per tant, regionalistes, d'un regionalisme pragmàtic, perquè creien en un futur polític comú amb la resta del Països Catalans, encara que aleshores el veien poc viable.³

b) En *El Camí*, les qüestions ortogràfiques van preocupar ostensiblement i van omplir moltes pàgines. En primer lloc hem de destacar el paper d'*El Camí* com a bressol i portaveu de l'acord ortogràfic de 1932, en el qual les normes de l'IEC eren adaptades al valencià. Aquestes normes van ser acceptades per les principals associacions político-culturals valencianes i per personalitats destacades. Va ser un acord històric en tant que totes les tendències ortogràfiques també s'hi van adherir.

2. Aquesta informació i moltes altres idees exposades en el text m'han estat suggerides pel professor i doctor en història de la comunicació Josep Lluís Gómez Mompert, especialment les que apareixen en l'apartat de presentació del setmanari i també l'esquema d'anàlisi que segueix al llarg de tot el treball.

3. El regionalisme d'*El Camí* és una mica inconcret. Predominava sobretot el sentiment de nacionalisme català, que tenia com a última finalitat l'autodeterminació. Mai no s'hi parla d'independència, encara que el sector encapçalat per Eduard Martínez Ferrando la representa. Però *El Camí* opta per mostrar-se només valencianista, sense entrar en més detalls, per evitar així confrontacions amb altres estaments valencians i amb el públic encara poc sensibilitzat.

Posteriorment a l'acord ortogràfic, que tingué lloc els últims dies de desembre de 1932, Carles Salvador, el famós gramàtic valencià, començà un curs per correspondència des d'*El Camí*. Aquest curs era gratuït i era la primera tasca per a difondre les Bases acabades de promulgar. El curs va ser promocionat pel CAV, Centre d'Actuació Valencianista,⁴ i l'AVR, Agrupació Valencianista Republicana. Consistia en l'exposició d'unes lliçons teòriques, seguides d'exercicis pràctics.

Carles Salvador es va encarregar de batallar en *El Camí* per la consecució de la normalització lingüística a l'escola:

Si els valencians no aconseguim una autonomia tan ampla com la poden aconseguir els catalans estrictes, ens trobarem amb el dilema d'enviar a Barcelona els nostres fills o be enviar-los a escoles valencianistes amb merma de bases fonamentals. («¿En Valencia o en Catalunya?», *El Camí*, núm. 1, 5-3-1932.)

La preocupació per l'ús del català a les escoles valencianes es va concretar a una crida feta des d'*El Camí* als mestres valencians. Carles Salvador junt amb altres companys va fer aquesta crida a la premsa el setembre de 1932, com a conseqüència de la qual es va crear una associació de mestres valencianistes. (*El Camí*, núm. 32, 8-10-1932.) Carles Salvador també va fer tasca pedagògica amb la publicació d'un grapat d'articles en *El Camí* sota el títol de «Notes gramaticals», que no eren sinó una adaptació de les lliçons de Jeroni Marvà.

4. El Centre d'Actuació Valencianista era una associació que coincidia absolutament amb els plantejaments d'*El Camí*. El setmanari li dedicava una secció setmanal per explicar-ne les activitats sobre molts aspectes de valencianisme, polític, geogràfic, lingüístic, artístic. El CAV organitzava tres conferències mensuals, amb la voluntat de restablir en la consciència valenciana la necessitat d'una personalitat pròpia. També organitzava actes per commemorar dates importants en la història valenciana, exposicions d'art, etc.

Una de les empreses més exitoses del CAV va ser la publicació mensual de contes infantils en català, amb unes senzilles indicacions ortogràfiques al final i un breu vocabulari.

Una altra iniciativa del CAV va ser la constitució de la Colla Excursionista El Sol, que es dedicava a fer excursions i acampades per tot el país, per tal de conèixer-lo i d'estimular el valencianisme entre els joves.

El pancatalanisme del CAV era significatiu i es va palesar en la creació d'una filial a Barcelona, per establir contactes amb centres i organismes de govern de Catalunya. També, cada 11 de setembre, des de 1932 una delegació valenciana del CAV portava una corona de flors amb llaçades valencianes al monument de Rafael de Casanova.

El 9 d'Octubre convocaven concursos literaris a València. Per resumir, podem dir que van saber combinar els aspectes més pràctics amb els sentimentals del valencianisme. Però, sobretot, van aconseguir estimular el moviment valencianista entre els joves i els intel·lectuals. També van fer moltes campanyes en pro de l'ús de la llengua catalana en diversos àmbits.

El CAV organitzà des de 1932 fins al 1935 la Setmana Cultural Valencianista, patrocinada per l'Ajuntament de València. La Setmana estava farcida d'activitats culturals com ara conferències sobre geografia, llengua i art valencià, visites a museus, actes protocol·laris, etc. i fou un gran èxit. La inscripció va ser nombrosa, majoritàriament feta per estudiants i mestres. *El Camí* se'n feia ampli ressò, publicant-hi fins i tot les conferències i fent un resum exhaustiu i crític dels actes.

c) Catalunya publicava l'any 1932 sis diaris i un munt de revistes en català. Al País Valencià no hi havia premsa diària en català. Els motius, els exposaven els mateixos redactors d'*El Camí*, que ho tenien ben clar:

Tot degut a la falta d'ambient valencianista. I a la desconeixença de la més rudimentària noció de gramàtica valenciana. («Valensianisem», *El Camí*, núm. 14, 4-6-1932.)

La falta d'ambient valencianista era un fet. El valencianisme havia pogut canviar molt poquetes coses. En aquell moment ni els Jocs Florals convocaven en el cartell els poetes de les terres de llengua catalana, sinó els de terres germanes. Quines eren les terres germanes, —deia *El Camí*—, Itàlia, França, Castella?

Els Jocs Florals de 1932 van ser especialment controvertits. El governador civil de València va prohibir la transmissió dels Jocs per ràdio, perquè els parlaments es feien en català. («El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera», *El Camí*, núm. 22, 30-7-1932, i «El Governador antivalencià», *El Camí*, núm. 23, 6-8-1932.)

Per tant, a la manca d'òrgans d'expressió valencianistes calia afegir la suspicàcia del Govern central espanyol, que impedia, com podia, qualsevol difusió pública de la llengua catalana. *El Camí* es va encarregar de denunciar aquesta actitud del govern i d'esperonar els ànims per a la creació d'altres mitjans de comunicació de masses en català al País Valencià.

Les opcions ideològiques d'*El Camí* es posaven de manifest de moltes maneres i en molts aspectes. Per exemple, la crítica literària prescindia de comentar llibres escrits en espanyol. Els llibres que s'hi comentaven, bé eren escrits en català bé ho eren en alguna llengua estrangera diferent de l'espanyol. Però hi ha alguna excepció, perquè hi podem trobar algun comentari de llibres d'autors valencians escrits en espanyol i *El Camí* aprofita la crítica literària per qüestionar-hi el patriotisme dels autors. Un altre exemple il·lustratiu és la tria de paisatges valencians que *El Camí* insereix en l'última pàgina. El paisatge té la finalitat de presentar el món rural valencià d'una manera idíl·lica, per exaltar els valors de la terra.

Presentació del setmanari

El Camí és un setmanari molt senzill, de compaginació lineal i que utilitza uns recursos tipogràfics molt simples. En general no s'hi poden trobar més de dues famílies de lletres. Aquesta simplicitat es manifesta també en altres aspectes formals.

Els títols, per exemple, es caracteritzen per ser bàsicament referencials i perquè gairebé mai no trenquen les columnes, excepte amb alguna

fotografia. De dibuixos o il·lustracions, no n'apareixen gaires. Els pocs ornaments icònics són d'escassa qualitat i moltes vegades es tracta només d'emblemes o escuts d'associacions culturals i polítiques sempre valencianistes. Hi ha algun mapa —dels Països Catalans, és clar—, però mai no hi publiquen ni gràfics ni esquemes. Les informacions apareixen a una columna i van compostades com una tirallonga.

Es pot dir que no hi ha recursos per atraure el lector, pot ser pel tipus de públic a qui s'adreça el setmanari, el valencianista convençut que s'ho empassa tot de cap a peus. Segurament, molts dels lectors en coneixien prèviament el contingut, ja que els valencianistes es reunien sovint a fer tertúlia al cafè de la Casa de la Democràcia. *El Camí* incita el lector fins i tot a participar en les tertúlies valencianistes. Per tant, el setmanari feia de complement comunicatiu a la tertúlia. Pensem que l'any 1931 València tenia només 321.000 habitants.

El Camí es presenta com un setmanari de caràcter popular, seriós amb una funció instructiva. En canvi, el lector d'*El Camí* no podia sinó ser valencianista convençut, perquè d'altra manera el setmanari li hauria resultat ensopit, quant a la forma i quant al contingut. Predomina l'empremta textual i formalment és força monòton, té poca grapa, la qual cosa confirma que estava fet amb pocs mitjans i no gaire professionalitzats. Els articles són bàsicament interpretatius, però els temes estan tractats amb un relatiu aprofundiment.

La fotografia apareix des del número 2 fins al 125. No es tractava en cap cas de fotografia informativa sinó de foto o bé d'estudi, de persones, que normalment apareix a la portada, o bé fotogrames, com a suport a les crítiques de cinema. Alguna vegada també s'hi publiquen fotografies d'actes, sopars o commemoracions, en els quals els valencianistes eren els protagonistes. És només en aquests casos que la fotografia és informativa. En general són d'escasses dimensions.

A poc a poc les fotografies escassejaren, sobretot a partir del número 100, moment crític per a *El Camí*, i desaparegueren definitivament a partir del número 125. En canvi els dibuixos es mantingueren al llarg de tots els números i fins i tot es consolidà un apartat dedicat al dibuix de paisatges valencians, de caràcter romàntic, com he esmentat abans.

Tenint en compte el públic a qui anava destinat el setmanari i que ja disposaven de més de tres mil subscriptors es pot deduir que la tirada no superava els cinc mil exemplars. *El Camí* es venia a molts quioscos centrals de València i a un de Castelló.

Cal esmentar també els recursos de què se serveixen els redactors d'*El Camí* per a conformar una cosmovisió valencianista. No sols és significatiu

el nom del setmanari *El Camí*, sinó també els títols de les seccions: «Fent camí», «Parleu valencià», «Punts de seny»,⁵ «Pebre roig valencianista» —apartat dedicat a donar consignes d'actuació—, etc.

Llengua i estil

El model ortogràfic d'*El Camí* va servir com a base per a l'aprovació de les Normes de Castelló. Es caracteritzà per seguir l'ortografia aprovada l'any 1913 per l'Institut d'Estudis Catalans. La morfologia era valenciana: finals del present d'indicatiu amb *-e*, del subjuntiu amb *-a* i formes incoatives dels verbs de la 3a conjugació sense increment *-eix*. La sintaxi i el lèxic es ressentien de la interferència lingüística amb el castellà, perquè les lliçons de Fabra encara no eren prou conegudes entre els intel·lectuals valencians. Es caracteritzà també per admetre i preferir alguns dialectalismes lèxics. Per exemple utilitzaven *aixina*, *nosatres*, etc. Però al costat d'aquests exemples, en podem trobar d'altres que s'allunyaven del valencià central per aproximar-se al català estàndard.

Quant a ortografia, hi havia només una característica destacable, no s'admetia l'ús del sufix *-itzar*, tot i que hi van haver alguns escriptors que defensaren en les planes d'*El Camí* l'interès a adoptar aquesta grafia proposada públicament per Fabra després de la publicació de les Normes de 1913.

Com ja he explicat abans, *El Camí* va fer tasca de difusió de molts ideals nacionalistes, polítics, lingüístics, etc. Això influí en el to del setmanari, particularment propagandístic i doctrinari.

Finalment, quant als gèneres periodístics que *El Camí* difonia, hem de destacar l'article d'opinió, la notícia amb forta orientació ideològica, la crítica teatral, d'esports, d'art o cinematogràfica, la ressenya literària i la transcripció de textos narratius en català. No hi ha reportatges ni entrevistes, símptoma de l'escassa professionalització dels que hi escrivien. Cal aclarir que hi ha un apartat titulat «Reportatges d'actualitat», però que normalment és una espècie de crònica històrica acolorida amb unes notes d'actualitat.

La publicitat

La informació publicitària no hi va ocupar gaire extensió. En els primers números, la publicitat va ocupar entre un 15 i un 17 per cent de la superfície del setmanari. A poc a poc va augmentar, i en els moments de més èxit de

5. L'ús de la paraula *seny* remet indubtablement al Principat —el model—, ja que aquest mot en valencià no s'utilitza i en canvi hi ha el mot *trellat* que significa aproximadament el mateix.

la publicació va ser d'un 20 per cent (entre els números 30 i 50). A partir del número 60, aproximadament, s'hi percep una disminució de la publicitat que queda reduïda a una superfície al voltant d'un 10 per cent. En els últims números, no arribava a aquest 10 per cent i se situava en un 8 per cent de mitjana.

La publicitat està redactada en català i fa referència a qüestions comercials. S'hi anunciava el Banc de València, especialitats pastisseres, perfumeries, rellotgeries, articles de pesca, vidres, records de València, embotits i altres aliments, tintoreries, autoescoles, Alts Forns del Mediterrani, restaurants, balnearis, fàbriques de cotxes, d'olis vegetals, de mobles, de calçats, etc. Per tant, els anunciants eren bé botiguers, bé fabricants, segurament pertanyents a la petita i mitjana burgesia valenciana. Els textos eren molt senzills estrictament enunciatius i sense cap il·lustració, en general, ni recursos publicitaris.

També s'hi publicava la butlleta de subscripció d'*El Camí*, que costava 1,50 ptes. al trimestre, i algun anunci informatiu dels quioscos on es podia comprar el setmanari.

La trajectòria d'*El camí*

Encara que *El Camí* va aparèixer l'any 1932 no va ser fins al 1933 que començà a recollir-ne els primers fruits. Podríem dir que 1933 va ser en molts aspectes el moment culminant dels esforços valencianistes. Políticament, el valencianisme havia aconseguit tenir un cert ressò en la societat valenciana. Culturalment, s'havien aprovat les Bases ortogràfiques, que estaven en període de difusió, i es reemprenia la tasca de l'editorial valencianista l'Estel, editorial que l'any 1930 havia paralitzat l'activitat. A començament de 1933, el valencianisme havia aconseguit consolidar-se com altres opcions polítiques.

La redacció d'*El Camí* hi manifestava una certa eufòria:

Quan l'acció de propaganda és freqüent i intensa, aleshores advertim totes les enormes possibilitats que té el valencianisme. El seu mateix instrument, la llengua, que abans es considerava com un gros handicap, dóna ara una situació de ventaja; perquè el poble ha vençut afortunadament la repugnància que li inculcava la política assimilista. Ja no veu en el nostre noble i gloriós idioma un síntoma d'inferioritat, ja no s'aparta dels oradors que s'expressen en valencià o els demana inconscientment que usen d'altra llengua. Per el contrari, el valencià té ressonàncies insospitades en el seu cor, i les idees valencianistes, tingudes com a coses del passat, blasrades per una suposta incompatibilitat amb les corrents modernes es convertixen als seus ulls en lo més actual i ple de promeses. («Revifalla valencianista», *El Camí*, núm. 57, 8-4-1933.)

Fins i tot Lo Rat-Penat intentà assumir de ple la tasca de normalització social. Per primera vegada, els Jocs Florals tingueren un relatiu interès literari i significació valencianista («Els Jocs Florals d'enguany», *El Camí*, núm. 74, 5-8-1933.)

A l'abril es va celebrar amb un gran sopar el primer aniversari d'*El Camí*. Tot un símptoma d'esperança. Reig, Pizcueta, Emili Gómez Nadal i Carles Salvador presidiren el sopar acompanyats de Nicolau Primitiu, president de Lo Rat-Penat i d'altres valencianistes representatius.

El Camí consolidava el model ortogràfic aprovat, però sense deixar de banda les apologies de la conscienciació lingüística.

Una altra qüestió, que encara que omplia pàgines a doll, era la importància de l'ensenyament en català a les escoles. Per als valencianistes era imprescindible activar la campanya a favor de les escoles en llengua catalana.

El nom de la llengua continuava sent l'entrebanc més gran que hi havia quant a la declaració de la unitat lingüística amb la resta de Països Catalans. Per a Emili Gómez Nadal, catalanista i esquerrà, calia trobar un nom que acontentés tothom, «que ens acoble sense ferir suspicàcies», però mentrestant calia reafirmar-se en la qüestió nacional com a part de la nació catalana. Així ho manifestava a *El Camí* i en totes aquelles conferències que impartia.

Reforçant aquesta catalanitat, Eduard Martí Ferrando, periodista i assagista de tarannà esquerrà, escrigué una sèrie d'articles a *El Camí* que van produir una llarga polèmica. Els articles van aparèixer als números 81 i 82, corresponents a les dues darreres setmanes de setembre d'aquell any 1933. El títol era ben significatiu «Per què me sent pancatalaniste». Josep M. Bayarri, personatge pintoresc del valencianisme regionalista i espanyolista dretà, encarregat de les crítiques esportives d'*El Camí*, va contestar els articles, defensant que el pancatalanisme no era res més que l'absorció de València —entenent País Valencià— per Catalunya. La polèmica va ser llarga i aferrissada, tot i que no era aquesta la voluntat d'*El Camí*. El setmanari no deixà publicar altres articles que no fossen els dels dos polemistes citats i els de Nicolau Primitiu, president aleshores de Lo Rat-Penat, que intentà posar-hi pau.

Però l'anticatalanisme ressorgia. La intel·lectualitat valenciana se situava al voltant del moviment catalanista, enfront hi havia els blasquistes agònics, que condemnaven una i altra vegada aquesta tendència política.

Joaquim Reig, el gener de 1933 aconseguí la presidència del Centre d'Actuació Valencianista (CAV). Aquest fet provocà que el Centre fes un

canvi radical de concepció. El grup es polititzà, en defensa del valencianisme totalitari i ultranacionalista propugnat per Reig,⁶ creant malestar en l'Agrupació Valencianista Republicana i, per tant, en *El Camí*.

En un editorial d'*El Camí*, Reig es defensava de les greus acusacions que des d'*El Pueblo*, diari blasquista, havia llançat contra ell l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR). Les acusacions es fonamentaven en l'ambició desmesurada que per als d'AVR i els blasquistes mostrava Reig, ja que controlava *El Camí*, el CAV, i tot allò que tingués a veure amb el moviment nacionalista. Reig contestà:

Atribuir-me «desmesuradas ambiciones» d'ordre personal és una falàcia, ja que el valencianisme ha estat fins ara i serà durant molts anys un lloc de sacrifici. [...]

Dir que aspire a «situar a Valencia a los pies de Cataluña» és tan ridícul que ni tan sols servix com arma per a ferirme, puix ningú valencià no deformat ho creu. («En defensa pròpia», *El Camí*, núm. 55, 25-3-1933.)

Però el protagonisme de Reig va distanciar del seu nucli l'AVR. A partir del desembre de 1933 l'AVR va preferir buscar lligams amb altres partits que, malgrat que fossen espanyols, compartissen amb ells l'adscripció esquerrana. (Cucó, 1977, p. 172-186). La conseqüència va ser la pèrdua de l'hegemonia del valencianisme defensat per Reig.

Els últims mesos de 1933, doncs, presentaven un panorama polític ben diferent del de l'any 1932. El CAV és presentava més feble que mai. Reig va trobar aixopluc a la Lliga Regionalista de Catalunya, que li demanà de presentar-se com a diputat a les eleccions generals de final de 1933, com a representant del País Valencià. Reig ho acceptà i hi va traure acta de diputat. A València, la dreta valencianista el va rebre com un heroi i li van retre un homenatge. Però el projecte polític de Reig havia fracassat i no trigaria a descompondre's totalment.

L'última època d'*El Camí*

La crisi de les idees del valencianisme totalitari de Reig va provocar en *El Camí* un petit terrabastall. En l'editorial del número 100, *El Camí* exposava la greu crisi de la publicació, a conseqüència de la crisi del nacionalisme valencià:

6. *Valencianisme totalitari* volia dir confederació del País Valencià amb Mallorca i Catalunya, restabliment de tots els drets dels valencians, reconeixement de la plena personalitat del País Valencià, impulsió dels interessos econòmics i materials valencians, la defensa dels drets, el respecte i el conreu de la llengua i la creació d'un govern autònom. Aquests i altres punts ideològics importants que configuraven la ideologia de Reig estan exposats a Reig (1932).

Hem de fer —fidels a les nostres normes amigues de la sinceritat— una confessió als lectors. Els que redactem EL CAMI hem tingut la idea de suspendre la seua publicació i l'hem rectificada. [...] ... hem patit la dubitació de si EL CAMI devia suspendre la seua aspra funció patriòtica o si, per el contrari, era obligació ineludible mantenir-la. [...]

Davant la tràgica desnacionalisació del País Valencià, davant del seu venciment espiritual, hem cregut sempre equivocadament plantejar el nostre problema com un vulgar plet de dretes i esquerres. [...]

La constatació de que no existia un ambient favorable a la tesi patriòtica de que els valencians concients tenen el dret i la obligació d'impulsar el nostre moviment, en una orientació comuna, qualsevol que siga el seu pensar en altres matèries, ens féu meditar, si convindria suspendre, per manca d'eficàcia la nostra obra. [...]

EL CAMÍ creu que sense l'aspiració, sincerament sentida d'arribar a la unió valencianista, la pàtria seguirà tancada al clòs envilidor dels pobles vençuts. [...]

Però ara els que fem EL CAMI procurarem encara més apartar-lo de tota política partidista unilateral, sectària, intolerant. EL CAMI farà valencianisme pura i simplement. Marcarem, com fins a hui, una posició doctrinal i espiritual ferma. Refusarem tota col·laboració espontània que vinga afectada per un criteri unilateral i que no tinga posada la mirada en els interessos superiors al nostre poble; tallarem de manera implacable les polèmiques que tendixquen a ferir i a dividir als patriotes conscients, però no dubtarem —com fem en este mateix número— en publicar aquells parers exposats en un to adient al nostre setmanari, que sense atacs per als altres afirmen idees dignes de ser conegudes per els valencianistes. («Claredat», *El Camí*, núm. 100, 3-2-1934.)

La situació era greu. La majoria dels membres de l'AVR no volien saber res de Reig, ni del grup que l'envoltava. (Pizcueta, 1990, p. 62.)

El Camí se'n ressentí. L'opinió política hi ocupà a partir d'aleshores menys planes, tot i que sempre havia estat escassa. *El Camí* va centrar-se més en els aspectes culturals i doctrinals del valencianisme.

Les qüestions lingüístiques continuaren omplint moltes planes. Carles Salvador havia acabat ja el curset d'ortografia i ara, tot just, en començava un de morfologia valenciana. Però a part de les lliçons de Carles Salvador, Josep Giner —amb el pseudònim de Guillem Renat—, Francesc Moreno Ferris i Nicolau Primitiu van publicar-hi alguns articles lingüístics ben interessants.

L'últim número d'*El Camí*, el 133, aparegué el 29 de setembre de 1934. En portada, un article de Joaquim Reig en què es manifestava dolgut per la pèrdua de poder de la dreta:

L'home mig lo mateix a Castella que a Catalunya que a Galícia o a València —i esta és la nostra gran dissort— ho confegia tot a l'acció directa igual que fan els pobles primitius, creu que és més fàcil arribar a terra tirant-se per el balcó que baixar per l'escala, complicada amb els seus graons i revoltes. [...]

És ben trist constatar que l'orgue de l'obrerisme polític espanyol no es recate de dir que el seu deure no és el que marca a les forces polítiques el President de la República, que la legalitat republicana gairebé no l'interessa i que es decanta per l'estrella vermella, és a dir, per la mística asiàtica, per aquella manera de governar els pobles que no sent la més petita inquietud de «conciliar l'Estat i la llibertat». (*El Camí*, núm. 133, 29-9-1934.)

Aquestes últimes paraules parafrasejaven un discurs d'Alcalá Zamora, aleshores president de la República Espanyola.

Reig s'acomiadà d'aquesta manera des d'*El Camí*, tot i que no ho fiau explícitament. El setmanari no tornà a eixir mai més. Políticament, havia fracassat des del moment que el valencianisme esquerrà cregué possible la independència de la tutela de la dreta valencianista. De fet, *El Camí* havia desistit de feia temps del seu mestratge polític. Finalment, *El Camí* havia esdevingut pràcticament una plataforma de difusió d'importants treballs lingüístics.

Conclusió

La innovació d'*El Camí* dins del panorama periodístic valencià va ser relativa però significativa. Es tracta del primer setmanari que aconseguí una certa consolidació, gràcies a l'aglutinament de les diverses tendències valencianistes. També és el primer setmanari que vol superar el cercle del públic valencianista convençut. I ho aconseguí molt relativament. El valencianisme començà a tenir un ressò social bastant notable a partir de la presència política a l'Ajuntament, però també al carrer —als quioscos, en aquest cas. Part de la societat valenciana entengué que el valencianisme no era una doctrina retrògrada, sinó alliberadora i s'hi deixà influir. Els detractors de les doctrines defensades per *El Camí*, sobretot el blasquisme, van haver de canviar de tàctica i van haver de cedir terreny al nacionalisme, també en les urnes.

El Camí es dirigeix al públic valencià amb un to més aviat pedagògic i analitza des del punt de vista nacionalista tots els fenòmens de massa que constituïen l'interès de la societat valenciana petitburgesa: el teatre, el cinema, l'art, els esports i també la política local, estatal i internacional. En aquest sentit, *El Camí* superava relativament el localisme estricte i es presentava com un setmanari multitemàtic i popular. Per això, *El Camí*

esdevé el portaveu de la societat valenciana autonomista que per fi sent la necessitat de superar la subordinació política i lingüístico-cultural.

Fitxa tècnica

NOM: *El Camí*.

LEMA: Setmanari valencianista.

LLENGUA: Catalana.

LLOC DE PUBLICACIÓ: València.

REDACCIÓ: N'hi van haver tres de diferents: Ciril Amorós, 74; Gravador Esteve, 19; Nicolau Salmerón, 13.

IMPREMTA: Gandia, 3.

TELÈFON: 10843/13958/17290. Els telèfons corresponen, respectivament, a les redaccions que van haver-hi i que acabe de citar.

FORMAT: 48 x 33 cm.

NOMBRE DE PÀGINES: 6 (3 fulls).

NOMBRE DE COLUMNES: 5.

EDITOR: Adolf Pizcueta.

DIRECTOR: Joaquim Reig.

REDACCIÓ: Pasqual Alsins, Francesc Caballero, Eduard i Ernest Martínez Ferrando, Carles Salvador, Eduard Ranch, Emili Gómez Nadal, Francesc Bosch i Morata, Manuel Sanchis Guarnier, Josep Giner, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Antoni Igual i Úbeda, Enric Navarro-Borràs, Manuel Carregui, Eduard Julià i Robert Moròder.

Pràcticament tots els valencianistes que acabe de citar hi col·laboren assíduament, però no estaven gaire professionalitzats. Joaquim Reig s'encarregava normalment de l'editorial i també Adolf Pizcueta, que escrivia a més a més altres articles sota el pseudònim de Pere Cardona.

CORRESPONSALS: No n'hi consten normalment del País Valencià, tot i que es publicaven alguns articles «Des de Castelló» signats per «El corresponsal». Des de Madrid escrivien Francesc Carreres de Calatayud i Sanchis Zabalza. Des de Barcelona escrivia sovint Gil Senis i des de Palma de Mallorca s'hi publicava una secció titulada «Carta de Mallorca» que anava signada per DAN, sens dubte Daniel Martínez Ferrando, que treballava en un institut de batxillerat de Palma.

AGÈNCIES: No n'hi consten. Segurament no estaven subscrits a cap agència i les informacions, les treien d'altres diaris. Moltes vegades citaven els diaris que els servien com a fonts d'informació.

PREU: 10 cèntims al principi i 15 cèntims a partir del número 46.

SUBSCRIPCIONS: 1,5 pessetes trimestralment.

NÚMEROS APAREGUTS: 133.

LOCALITZACIÓ HEMEROGRÀFICA: Se'n conserva una col·lecció a la Biblioteca Nicolau Primitiu, instal·lada en el mateix edifici de la Biblioteca Municipal de València, a carrer de l'Hospital. Les consultes s'han de fer per mitjà del microfilm núm. 2 de l'armari 149.

Hi ha també una col·lecció sencera microfilmada a l'Hemeroteca de la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra. Aquest microfilm encara no està catalogat.

OBSERVACIONS: No hi ha cap mena de suplement, només una secció de correspondència, però no fixa.

Comentari bibliogràfic

Sobre *El Camí* no s'ha fet mai cap treball monogràfic, aquest és el primer. Però sí que ha estat utilitzat com a font d'informació d'alguns historiadors i filòlegs. El primer treball destacable en què hom beu d'*El Camí* és el d'Alfons Cucó (1977) *El valencianismo político (1874-1939)*, ed. Ariel, Barcelona-Caracas-México, Barcelona. Aquest treball té en compte la premsa valencianista com a primera font d'estudi.

Ricard Blasco ha dedicat bona part de la seua investigació a estudiar l'obra dels valencianistes, però també és l'estudiós de la premsa valenciana que més ha reeixit. En els seus estudis ha fet moltíssimes referències a *El Camí*.

Vull destacar, a més a més, el treball de Blasco publicat conjuntament amb Manuel Aznar *La política cultural al País Valencià, 1927/1939*, publicat l'any 1985 per la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació Alfons el Magnànim. En aquest treball, Manuel Aznar tracta extensivament l'època en què es crea *El Camí* i les vicissituds dels seus inspiradors.

Altres treballs, però que només se'n serveixen tangencialment per explicar el paper d'*El Camí* com a portaveu de les Bases ortogràfiques són el de Joan-Rafael Ramos Alfajarín (1989) *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)*, ed. Servei de Publicacions, Diputació de Castelló, col·l. Universitària, Castelló de la Plana, i els treballs

de Vicent Simbor, per exemple (1982) «D'un passat tan present: l'acord ortogràfic de Castelló de 1932», dins *Trellat*, núm. 5, València (p. 30-42).

Hi ha un llibre interessant de consultar que són les memòries d'Adolf Pizcueta (1990) *Memòries fragmentàries*, ed. Acció Cultural del País Valencià i la Fundació Gaetà Huguet, València. Les memòries són una reflexió sobre alguns valencianistes de l'època i, per tant, hi apareixen retratats per Pizcueta molts dels redactors d'*El Camí*.

Bibliografia

CUCÓ, A. *El valencianismo político (1874-1939)*. Barcelona: Ariel, SA, Barcelona-Caracas-México, 1977.

PIZCUETA, A. *Memòries fragmentàries*. València: Acció Cultural del País Valencià i Fundació Gaetà Huguet, 1990.

REIG, J. *Concepte doctrinal del valencianisme*. València: L'Estel, 1932.